

Inhoud

Kaarten	7
Voorwoord: De stad in de tijd	15

DEEL I: NADERENDE FURIE

1 De dagen ervoor	25
2 In de bossen van de Gauleiter	39
3 De onttroning van de rede	54
4 Kunst en ontarding	68
5 De natuurkundigen en de glazen mens	86
6 'Een soort klein-Londen'	100
7 De wetenschap achter de dag des oordeels	113
8 De juiste atmosferische omstandigheden	130
9 'Leeggespoten'	145
10 Geen vrede voor de goddelozen	157

DEEL II: SCHRECKENSNACHT

11 De dag van de duisternis	171
12 Vijf minuten voor de sirenes	191
13 Naar de kelder	196
14 Schaduw en licht	208
15 22.03 uur	215
16 De brandende ogen	226
17 Middernacht	245
18 De tweede golf	253
19 Tussen de doden	274
20 De derde golf	283

DEEL III: NASCHOK

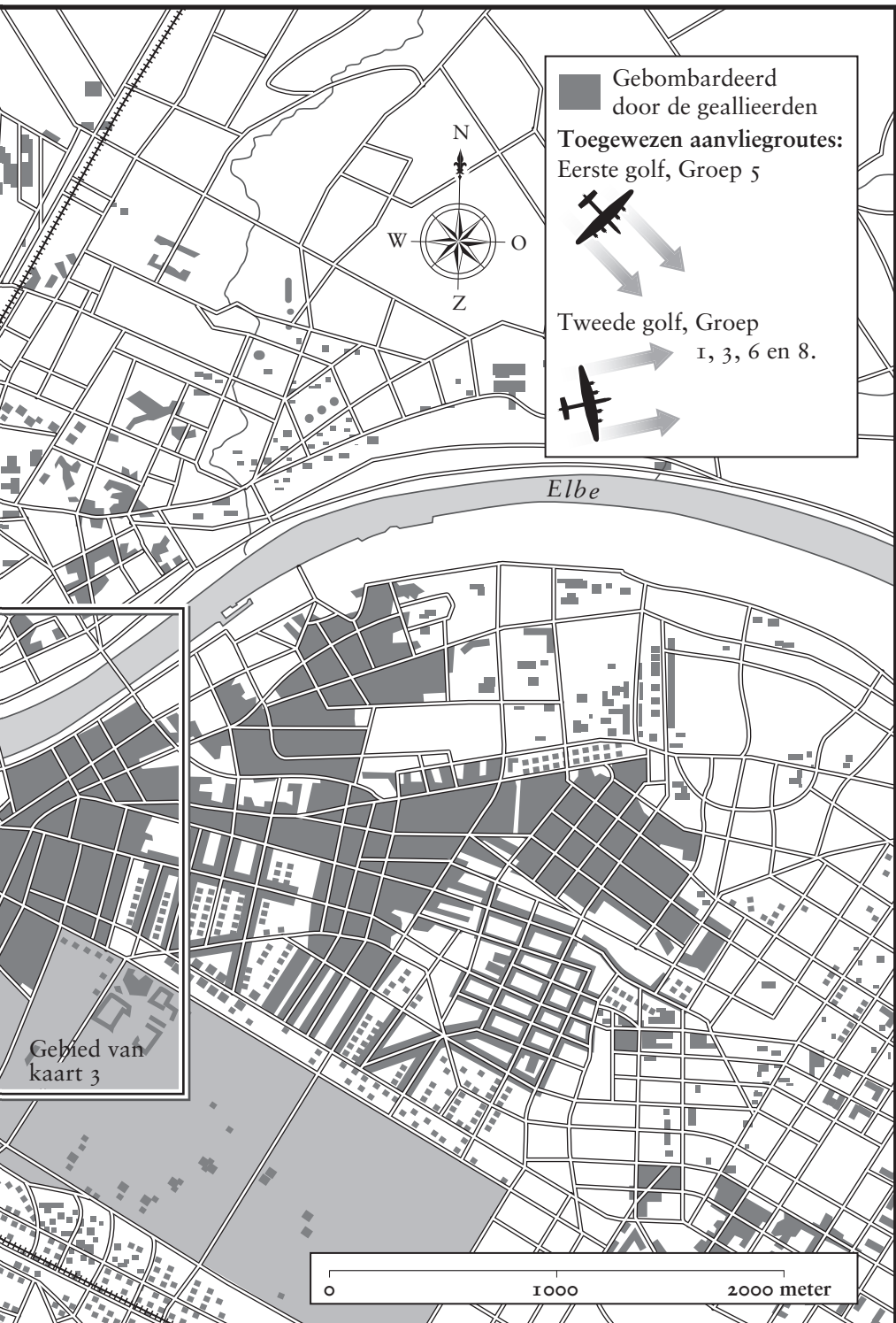
- 21 Dodemannen en dromers 297
- 22 De verzengende catacomben 305
- 23 Terreur en wat daaronder wordt verstaan 318
- 24 De muziek van de doden 332
- 25 Terugslag 344
- 26 'De stalinistische stijl' 356
- 27 Schoonheid en herinnering 371

- Woord van dank 379
- Literatuuropgave 383
- Noten 387
- Illustratieverantwoording 409
- Register 411

Dresden

Luchtbombardementen, februari 1945

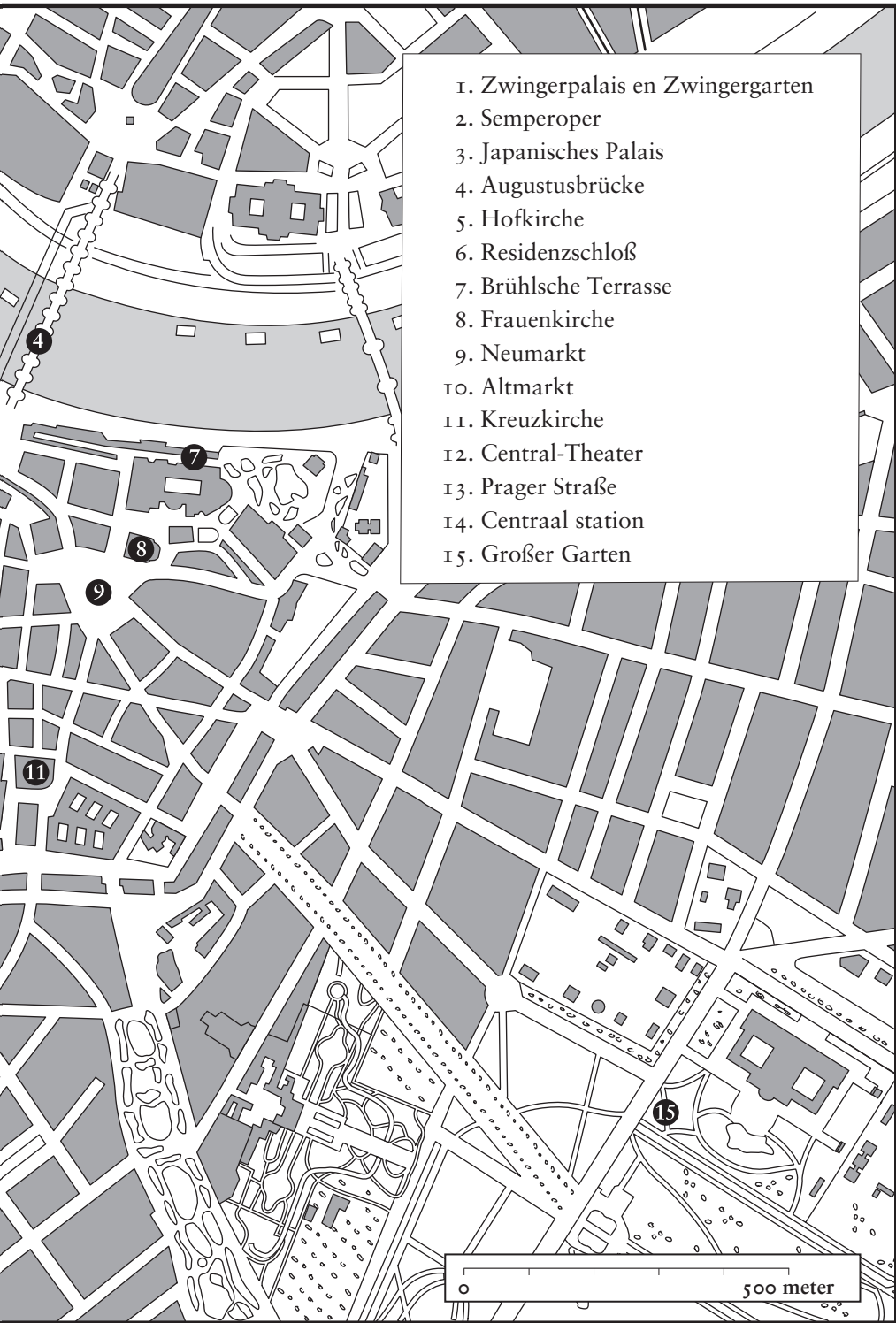

Stadscentrum Dresden

c.1945

1. Zwingerpalais en Zwingergarten
2. Semperoper
3. Japanisches Palais
4. Augustusbrücke
5. Hofkirche
6. Residenzschloß
7. Brühlsche Terrasse
8. Frauenkirche
9. Neumarkt
10. Altmarkt
11. Kreuzkirche
12. Central-Theater
13. Prager Straße
14. Centraal station
15. Großer Garten

500 meter

Voorwoord: De stad in de tijd

Bij de muur van het Residenzschloß, in de schaduw van de Hofkirche, de katholieke kathedraal, kan het ochtendgloren in de winter betoverend zijn. Als je rondkijkt merk je misschien dat je heel even alleen bent. Hier, op het Schloßplatz, op deze driehoek van kasseien en gebeeldhouwde steen, door de grote boog die naar de binnenplaats leidt, als de kerktoren hoog en scherp afsteekt tegen de hemel van amethyst, glijdt de tijd gemakkelijk uit zijn verband.

Voor wie iets weet van kunstgeschiedenis: stel je eens voor dat je bent afgebeeld op een werk van de vroegnegentiende-eeuwse, romantische schilder Caspar David Friedrich. Friedrich woonde in Dresden en schilderde de koepels en de torenspitsen van de stad, badend in het citroengele schijnsel van de zon. En je kunt nog verder terug: stel jezelf eens voor in een van Bellotto's gedetailleerde vedute van Dresden van een eeuw daarvoor. Ook hij was gefascineerd door de elegante architectuur, de weidse marktpleinen, de prachtig geproportioneerde huizen en publieke gebouwen. Blijf lang genoeg staan en je hoort de muziek die ook de kunstenaars hoorden klinken: de klokken van de Hofkirche. Ze beieren hard, dringend en met een diepe, galmende woede.

Met dat bijna dissonante gelui dringt zich ongevraagd ook een recenter, verschrikkelijk verleden op. Veel mensen die hier lopen of blijven staan, stellen zich, al is het maar even, onwillekeurig het lage ronken van de bommenwerpers voor, de hemel die heldergroen en -rood kleurt van de lichtkogels en het brullende vuur in de holle kathedraal dat nog iets hoger oplaait.

Zulke visioenen dienen zich niet alleen hier op dit plein aan. Slechts een paar meter ervandaan ligt een elegante stenen wandelpromenade die uitkijkt op de opvallend brede oevers van de Elbe.

Net als toen strekt deze Brühlsche Terrasse zich uit langs het gebouw van de hogeschool voor de kunsten, met zijn blinkende glazen koepel. En net als bij de Hofkirche vindt iedere wandeling hier plaats in twee verschillende tijdsaders: je bent hier en in het heden en kijkt uit op de bocht in het Elbedal, maar tegelijkertijd zie je tegen de koude, heldere avondlucht vanuit het oosten de honderden bommenwerpers komen aanvliegen. Je ziet de doodsbanige menigte om je heen die de hitte in deze oven probeert te ontvluchten en instinctief naar de rivier rent. Dat is de macabere werkelijkheid hier in Dresden: bij elke blik op al die schoonheid ben je je onmiddellijk bewust van het meest afschuwelijke geweld. Elke bezoeker aan deze stad moet zo'n verwarrend moment hebben meegemaakt. Unheimlich is niet het juiste woord, het is niet spookachtig. Maar de wetenschap van wat er is gebeurd geeft de aanblik van de sprookjesachtige architectuur iets ontgezeglijk wreeds. En illusies zijn hier gebouwd op illusies, want veel van die sprookjesachtige architectuur werd door de catastrofe weggevaagd.

Het zou eigenlijk onmogelijk moeten zijn om de stad te bekijken die de expressionist Conrad Felixmüller in de jaren twintig zo geestig wist te schetsen, om al het steen en glas te zien dat Margot Hille, de zeventienjarige jongste bediende bij een brouwerij in het westen van de stad, midden jaren veertig op weg van haar werk naar huis tegenkwam, of om een kijkje te nemen in de comfortabele burgerwereld van dr. Albert Fromme, de familie Isakowitz en Georg en Marielein Erler aan het begin van de eeuw: de goede restaurants, de Semperoper, de exquisite galleries. Het zou onmogelijk moeten zijn dat alles te zien, omdat in één nacht, de nacht van 13 februari 1945, maar drie weken voor het einde van de oorlog, 796 bommenwerpers over het plein vlogen, over de hele stad, en in de woorden van een jonge getuige 'de poorten van de hel openen'. In die ene, helse nacht kwamen naar schatting vijftienduizend mensen om.

Dresden is herbouwd, langzaam en niet zonder conflicten en moeilijkheden. De minutieuze restauratie ging gepaard met een moderne, smaakvolle ruimtelijke inrichting, zodat je niet meteen ziet dat de gebouwen op het marktplein nieuw zijn. Maar het eigenaar-

dige is dat je ondanks de miraculeuze restauratie ook de ruïnes nog steeds ziet.

In het geval van de achttiende-eeuwse, barokke Frauenkirche, die hoog oprijst boven de Neumarkt, was dat ook de bedoeling: je moet juist het contrast zien tussen het lichte steen van de restauratie en de beroete originele stenen uit de verspreide resten die nog overeind stonden nadat eerst de piloten van Bomber Command en de volgende dag die van het Amerikaanse Achtste Luchtleger waren overgevlogen.

De stad staat nu symbool voor de weerzinwekkendheid van de totale oorlog: net als Hiroshima wordt Dresden geassocieerd met vernietiging. Het feit dat de stad diep in het nationaalsocialistische Duitsland lag en een van de eerste steden was die de meest afgrijzelijke nazimaatregelen omarmde, maakt de ethische vragen rond het bombardement alleen maar ingewikkelder.

De (im)moraliteit van de stad zelf én van de vuurstorm die haar verwoestte werden in de decennia na de oorlog onderwerp van hevig debat en intensieve analyse, vanuit verschillende gradaties van woede, wroeging, trauma en pijn. Ook die woordenstrijd maakt nog steeds deel uit van het landschap. In Dresden lopen verleden en heden door elkaar heen en iedereen die zich door al die lagen van tijd en herinnering beweegt, moet dat met de nodige behoedzaamheid doen.

Een volgende moeilijkheid ligt in het recentere verleden van de stad. Na de oorlog maakte Dresden deel uit van de DDR, een vazalstaat van de Sovjet-Unie. Die Sovjet-Unie maakte zich ook meester van de geschiedenis, en in het centrum van de stad werd gebouwd aan een glorieuze toekomst. Toen Duitsland tot grote vreugde van Europa werd herenigd, waren er mensen die de val van de DDR oprecht betreurden. En die mensen zijn er nog steeds.

Een van de beroemdste inwoners van Dresden, Viktor Klemperer, wetenschapper en een van de weinige Joden die nog in de stad woonden nadat de meeste andere waren gedeporteerd naar de vernietigingskampen, merkte op dat de stad een 'juwelenkistje' was, en dat dat een van de belangrijkste redenen was waarom de vuurstorm zoveel aandacht kreeg. Andere Duitse steden hadden in verhouding

zwaarder geleden: de stad Pforzheim, aan de noordkant van het Zwarte Woud, werd een paar weken later getroffen door een bombardement dat een paar minuten duurde. Het percentage inwoners dat daarbij omkwam, was hoger dan het toch al uitzonderlijke grote aantal doden in Dresden.

En er waren meer vuurstormen geweest. In 1943 waren de voornamelijk uit hout bestaande woonwijken van Hamburg met vele tonnen brandbommen bestookt. Er brak overal brand uit, ruiten versplinterden, daken braken onder hun eigen gewicht en in de oranje hemel keken de piloten verbaasd toe hoe de vlammen zich boven de nauwe straten verenigden tot een steeds grotere vuurzuil die de elementen in zijn greep leek te krijgen: de lucht werd weggezogen, een gloeiend hete wind blies met orkaankracht de vlammen steeds hoger aan, en de mensen die nog niet waren verbrand of verkoold stikten langzaam, terwijl hun longen bij elke, steeds futielere ademtocht verschroelden.

Daarbij kwamen steden als Keulen, Frankfurt, Bremen, Mannheim, Lübeck en andere. Bij veel van deze bombardementen ging behalve een onvoorstelbaar aantal levens ook belangrijke architectuur verloren: paleizen, operahuizen en kerken die stuk voor stuk symbool hadden gestaan voor de Europese beschaving.

Meer dan de meeste steden in het westen van het land werd Dresden, dat dicht bij de grens met Polen en Tsjecho-Slowakije lag, op ongeveer honderdvijftig kilometer van Praag, internationaal beschouwd als een belangrijk cultureel centrum, dat al lang beroemd was om zijn kunstcollecties, om de kleurrijke geschiedenis van Saksen en om het uitnodigende landschap dat de prachtige barokke kerken, kathedralen en lanen omringde. De stad leek – en lijkt nog steeds – enigszins afgezonderd te liggen, diep in het dal van de Elbe en omgeven door glooiende heuvels die overgaan in pittoreske, beboste bergen. In de vroege negentiende eeuw beschreef de filosoof Johann Gottfried Herder Dresden bewonderend als ‘het Duitse Florence’, en sindsdien wordt het vaak ‘Florence aan de Elbe’ genoemd.

Maar Dresden was ook beroemd omdat het juist niet alleen pittoresk was, niet alleen dat ‘juwelenkistje’. De stad was ook berucht, en aantrekkelijk, om haar bruisende artistieke leven: de vele ver-